

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DAYANDIĞI DEĞERLERİN KORUNMASI

(Preservation of the Values on which the European Union is Based)

Doç. Dr. Mehmet Hanifi BAYRAM¹

ÖZ

Lizbon Andlaşması, ABA'nın 2. maddesinde Birliğin dayandığı değerleri düzenlemiştir. ABA'nın 7. maddesi değerlerin korunmasına ilişkin iki farklı prosedür öngörmektedir. Birincisi, önleyici bir niteliği olup Birliğin değerlerinin bir üye devlet tarafından ciddi biçimde ihlaline yönelik açık bir riskin varlığının tespitine ilişkindir. İkincisi, AB değerlerin üye devlet tarafından ciddi ve sürekli biçimde ihlal edildiği durumlara ilişkindir. Bu çalışmada, AB Antlaşması'nın 7. maddesinin getirdiği yukarıda belirtilen iki prosedüre değinilecektir. Ayrıca, AB'de hukukun üstünlüğünü korumaya yönelik 7. maddenin tedbirlerini tamamlayan Avrupa Komisyonu'nun önerdiği yeni bir mekanizma incelenecektir. Son olarak da AB değerlerini ihlal eden üye devletlere karşı ihlal davası seçeneği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Temel Değerler, Hukukun Üstünlüğü, Denetim, İhlal

ABSTRACT

The Lisbon Treaty has set the values on which the Union is founded in Article 2 of the TEU. Article 7 of the TEA foresees two different procedures for the protection of values. The first procedure has a preventive character and it is about determining if there is a clear risk of a serious breach by a Member State of the values referred to in Article 2. The second procedure is for determining the existence of a serious and persistent breach by a Member State of the values referred to in Article 2. In this study, we will refer to these procedures brought by Article 7 of the EU Treaty. In addition, a new mechanism proposed by the European Commission, which has complemented the measures of Article 7 to protect the rule of law in the EU, will be examined. Finally, it will focus

¹ Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı, mehmetbayram@akdeniz.edu.tr

on the option of an infringement case in case of a violation against member states that violate EU values.

Keywords: European Union, Fundamentals Values, Rule of Law, Control, Violation

GİRİŞ

Paris ve Roma Andlaşmaları değerler konusunda sessiz kalmışlar ve sadece dibacelerinde “barış ve özgürlüğün korunmasına” yer vermişlerdir. Avrupa Tek Senedi ile üye devletler “kendi anayasaları ve yasaları ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve Avrupa Sosyal Şartı’nda tanınan temel haklar ve özellikle özgürlük, eşitlik ve sosyal adalet temelinde demokrasiyi geliştirmek için beraber çalışmaya kararlı” olduklarını belirtmişlerdir² (Dibace, par. 3).Avrupa Birliğini kuran Maastricht Andlaşması’nın dibacesinde üye devletler, “özgürlük, demokrasi ve insan hakları, temel özgürlükler ile hukuk devletine saygı ilkelerine bağlı” olduklarını teyit etmişlerdir (par. 3)³. Aynı Andlaşma F maddesinin 2. fıkrası ise Birliğin, “AİHS ile garanti altına alınan ve üye devletlerin ortak anayasal geleneklerinden kaynaklanan temel haklara, Topluluk hukukunun genel prensipleri olarak saygılı” olacağını düzenlemiştir (Avrupa Birliği Andlaşması (ABA), m. F/II; ABA, m. 6/II olmuştur). Bu hüküm ile birlikte, “ATAD⁴)/ABAD⁵ tarafından yıllar içerisinde geliştirilen içtihat zincirinde tanımlanan temel haklar konusundaki kaynaklar, ilk defa normatif anlamda AB hukuku içerisine dahil edilmiştir.”⁶. Ancak, bu madde ATAD’ın yargı yetkisinin dışında bırakılmıştır. Amsterdam Andlaşması ile önemli bir aşama kat edilmiştir, zira Andlaşmanın eklediği yeni düzenleme ile Birliğin, “üye devletlerce müştereken kabul edilmiş olan özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü ilkeleri üzerine kurulu” olduğunu açıkça belirtmiştir. (ABA, m.6/I)⁷. Böylece, AB’nin dayandığı bu ilkeler aday devletler için üyelik

2 BAYKAL Sanem, GÖÇMEN İlke, *Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku*, Seçkin, 2016, s. 637.

3 GÜNDÜZ Aslan, “*Avrupa Birliği’nde İnsan Haklarının Yeri: Kurumsal Düzenleme ve Bireylerin Hakları*”, M.Ü.AT Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt:7, sayı:1-2, 1999, s. 95; METİN Yüksel, KAYGISIZ Ümmühan, “*Avrupa Birliği’nde Temel Hakların Korunması ve Lizbon Antlaşması’nın Getirdiği Yenilikler*”, S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, C.I, S.1, 2011, s. 131.

4 Avrupa Toplulukları Adalet Divanı

5 Avrupa Birliği Adalet Divanı

6 ÖZCAN Mehmet, *Avrupa Birliği’nde İnsan Hakları*, Hayat, 2012, s. 41.

7 Amsterdam Andlaşması, Maastricht Andlaşması’ndaki harf sistemini terk ederek numaralandırma yapmıştır. Avrupa Birliği Andlaşması’nın F maddesi, Amsterdam Andlaşması’nın 6. maddesi olmuş ve içerik olarak da genişlemiştir. Bkz. TANGÖR Burak, “*AB Temel Haklar Politikası ve Eleştirileri*”, İnsan Hakları Yılılığı, Cilt : 35, 2017, s. 122;

kriterine dönüşmüştür (ABA, m.49). Bu ilkeleri ihlal eden üye devletler için ise, birtakım siyasi yaptırımlar öngörülmüştür (ABA, m. 7)⁸. Ayrıca, ABA'nın 6. maddesinin 2. fıkrası kapsamında, Birliğin temel hak ve özgürlüklere riayet edip etmediği hususu Divan'ın denetimine bırakılmıştır (ABA, m. 46, d).

AB birincil hukukta yer verilen yukarıda belirtilen ilkeler Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın (ABTHŞ) dibacesinde değerlere dönüştüğünü belirtmekte fayda vardır. Şart'ın etkisiyle Lizbon Andlaşması⁹, ABA'nın 2. Maddesinde Birliğin dayandığı değerleri düzenlemiştir. Bu düzenlemenin temelini Avrupa Birliği Anayasa Andlaşması Taslağı'nın I-2. maddesinin oluşturduğunu belirtmek gerekir¹⁰. ABA'nın 2. maddesine göre, "Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kuruludur". Bunun dışında, Lizbon Andlaşması, değerlerin korunmasına yönelik siyasi yaptırım mekanizmasını birtakım değişikliklerle ABA'nın 7. maddesinde korumuştur. Aynı şekilde, aday devletlerin denetimi de 2. maddede belirtilen değerlere göre yapılacaktır (ABA, m. 49). Görüldüğü gibi, Birliğin değerlerine saygı yükümlülüğü adaylık sürecinden başlayıp tüm üyelik boyunca devam etmektedir. Bu daimi yükümlülüklerin ihlali durumunda, yaptırımları belirlemek üzere sıkı ve karmaşık bir prosedür öngörülmüştür. ABA'nın 7. maddesinde düzenlenen üyelikten çıkarmaya kadar varmayan bu yaptırımlar, Avrupa Konseyi¹¹, Birleşmiş Milletler¹² gibi diğer uluslararası örgütlerin

BENOIT ROHMER Florence, "Valeurs et droits fondamentaux dans le Traité de Lisbonne", in BROSSET E., CHEVALLIER-GROVERS C., EDJAHARIAN V. ve SCHNEIDER C. (Edit.), *Le Traité de Lisbonne, Reconfiguration ou déconstitutionnalisation de l'Union européenne ?*, Bruylant, 2009, s. 143

- 8 BLUMANN Claude ve DUBOÛIS Louis, *Droit institutionnel de l'Union européenne*, 4em Ed. Litec, 2010, s. 129; ÇAVUŞOĞLU Naz, "Avrupa Topluluğu/Birliği'nin İnsan Hakları Politikası", İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 21-22, 1999-2000, s. 6; ARSAVA Füsün, "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı", Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:3, No : 1, 2003, s. 3.
- 9 Lizbon Antlaşması'nın temel haklar konusundaki olumlu yaklaşımını diğer hükümlerde de görmek mümkündür. ABA, m. 6/III'de "İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi tarafından güvence altına alınan ve üye devletlerin ortak anayasal geleneklerinden kaynaklanan temel haklar, Birlik hukukunun genel ilkelerinin parçasıdır" demiştir. Ayrıca Lizbon Andlaşması'nda, Temel Haklar Şartı atfı yoluyla Antlaşmalarla aynı hukuki değere sahip kılındığı gibi, Birliğin AİHS'ye katılımı da düzenlenmiştir. Bu gelişmelerle, kişilerin başvurabileceği temel haklar tartışmasız bir şekilde Birlik hukukunun bir parçası haline gelmiştir. Bkz. TOPALOĞLU Gökçe, *Avrupa Birliği'nin Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu'na Katılımı*, XII Levha, 2015, s. 13.
- 10 GÜNEŞ, AHMET M., "Avrupa Birliği'nin Temel Değerleri Üzerine", TBB Dergisi, 2016 (125), s. 311; RİDEAU Joel, *Droit Institutionnel de l'Union européenne*, 6 éd. L.G.D.J., Lextenso Editons, 2010, s. 426.
- 11 Avrupa Konseyi Statüsü, m. 8.
- 12 Birleşmiş Milletler Şartı, m. 5, m. 6 ve m. 19.

düzenlemelerinden esinlenmiştir¹³. Benzer bir düzenleme önerisinin Avrupa Parlamentosu tarafından 1984 yılında Spinelli Projesinde¹⁴ yapıldığı bilinmektedir. Bu proje, temel hakları veya demokratik ilkeleri ciddi ve sürekli ihlal eden devletlere karşı AB organlarına katılımı askıya almaya varan bir yaptırım sistemi içermekteydi¹⁵. Bu durumda, ABA'nın 7. maddesinin metninin Spinelli Projesinden esinlendiği söylenebilir.

Lizbon Andlaşması ile yeniden düzenlenmiş hali ile ABA'nın 7. maddesi değerlerin korunmasına ilişkin iki farklı prosedür öngörmektedir. Birincisi, önleyici bir niteliği olup Birliğin değerlerinin (ABA'nın 2. maddesinde belirtilen değerlerin) bir üye devlet tarafından ciddi biçimde ihlaline yönelik açık bir riskin (varlığını tespitine) bulunup bulunmadığının tespitine ilişkindir. İkincisi, AB değerlerinin (ABA'nın 2. maddesinde belirtilen değerlerin) üye devlet tarafından ciddi ve sürekli biçimde ihlal edildiği durumlara ilişkindir. Bu çalışmada, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü, azınlık haklarına ve insan haklarına saygı gibi değerlerin üye devletler tarafından ihlal edilmesini önlemek üzere AB Antlaşması'nın 7. maddesinin getirdiği yukarıda belirtilen iki prosedüre değinilecektir. Ayrıca, AB'de hukukun üstünlüğünü korumaya yönelik 7. maddenin tedbirlerini tamamlayan Avrupa Komisyonu'nun önerdiği yeni bir mekanizma incelenecektir. Son olarak da AB değerlerini ihlal eden üye devletlere karşı ihlal davası seçeneği üzerinde durulacaktır.

I. AB DEĞERLERİNİN İHLALİNE YÖNELİK AÇIK BİR RİSK BULUNDUĞUNDA: ÖNLEYİCİ MEKANİZMA¹⁶

Önleyici nitelikteki bu ilk prosedür, Avusturya krizinden sonra Nice Andlaşması ile ABA'nın 7. maddesine eklenmiştir¹⁷. Hatırlanacağı gibi,

13 PRIOLLAUD F-X. ve SIRITZKY D., *Le Traité de Lisbonne. Texte et commentaires*, La Documentation française, Paris, 2008, s. 48.

14 Avrupa Birliği'ni Kuran Andlaşma Taslağı, m.4/IV ve m. 44.

15 9 Temmuz 1981 tarihli karar ile kurulan Komisyonun raportörü Altiero Spinelli'nin önerisi üzerine Avrupa Parlamentosu 14 Şubat 1984 tarihinde «Avrupa Birliği'nin Kuruluşuna İlişkin Projeyi» kabul etmiştir. Bkz. JOCE, C 77, 9 Mart 1984, s. 33 (Erişim tarihi: 05/3/2018, <http://mjp.univ-perp.fr/europe/1984spinelli.htm>).

16 **ABA madde 7: Değerlerin Ciddi Biçimde İhlaline Yönelik Açık Bir Risk Bulduğunda**
1. Konsey, üye devletlerin üçte birinin, Avrupa Parlamentosu'nun veya Avrupa Komisyonu'nun gerekçeli önerisi üzerine ve Avrupa Parlamentosu'nun muvafakatini aldıktan sonra, 2. maddede belirtilen değerlerin bir üye devlet tarafından ciddi biçimde ihlaline yönelik açık bir risk bulunduğunu üyelerinin beşte dört çoğunluğuyla tespit edebilir. Konsey, bu tespiti yapmadan önce ilgili üye devleti dinler ve aynı usule göre hareket ederek bu devlete tavsiyelerde bulunabilir. Konsey, bu tespitin dayandığı gerekçelerin geçerliliğini sürdürüp sürdürmediğini düzenli olarak kontrol eder.

17 REÇBER Kamuran, AYDIN Çiğdem, "Avrupa Birliği'nde Üye Devletler Tarafından İnsan

2000 yılında Avusturya'da aşırı sağcı Avusturya Özgür Partisi'nin (FPÖ) koalisyon ortağı olarak hükümette yer alması, Amsterdam Andlaşması ile getirilen yaptırım mekanizmasının bir üye devlete karşı uygulanması sorununu gündeme getirmiştir. Bu olayda AB, prensiplerin ciddi ve sürekli ihlali ile karşı karşıya değildi, ancak iktidarın politikaları ile bu ihlali gerçekleştirebileceği korkusuna sahipti. Oysaki, Amsterdam Andlaşması'nın düzenlediği şekli ile 7. maddenin bu olaya uygulanması mümkün değildi, çünkü öncelikle ihlalin gerçekleşmesi gerekiyordu. Yani, ancak ihlalin tespitinden sonra 7. madde işletilebiliyordu. Bu nedenle, Avusturya'ya karşı AB üyesi 14 devlet bireysel olarak diplomatik faaliyetlerin azaltılması gibi siyasi yaptırım kararı almışlardır¹⁸. Bu hükümdeki eksiklik üzerine, Hükümetlerarası Konferans "üç bilgenin tavsiyesini"¹⁹ esas alarak 7. maddeye bir önleme hükmü eklemiştir. Böylece, ilgili devlet ile çatışmaya girmeden açık bir diyalog yolu ile sorunun çözülmesi amaçlanmıştır. Görüldüğü gibi, Avusturya krizinden çıkarılan ders neticesinde düzenlenen bu prosedür, bir üye devletin AB değerlerini ihlal riski bulunduğunu tespit etme imkanı sağlamaktadır. Bu yenilik ile, ihlale ilişkin açık bir riskin olması durumunda, söz konusu "üye devlet ile önceden bir diyalog tesis edilerek sorunun büyümeden çözülebil"mesi sağlanmıştır²⁰.

ABA'nın 7. Maddesinin I. fıkrasında öngörülen önleyici mekanizmaya ilişkin süreci başlatma yetkisi üye devletlerin üçte birine, Avrupa Parlamentosu'na ve Avrupa Komisyonu'na tanınmıştır. Bu süreç, gerekçeli bir öneri ile ihlal saptamasına yönelik olarak başlatılabilir. Üye devletlerin üçte biri, Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Komisyonu eşit olarak inisiyatif hakkına sahip olsalar da Komisyon'un Andlaşmaların bekçisi olarak daha aktif bir rol alması beklenir. Ayrıca, ABA'nın 11. maddesinin IV. fıkrasında düzenlenen yurttaş girişimi de Komisyonu harekete geçirebilir²¹. Demokratik meşruiyetinden güç alan Avrupa Parlamentosu da bu alanda etkin olabilir.

Haklarının İhlal Edilmesi Durumunda Öngörülen Yaptırımlar", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 53, Sayı 1, 2004, s. 101.

18 LABOUZ Marie-Françoise, **Droit communautaire européen engénéral**, Bruylant, 2003, Brüksel, s. 165.

19 Rapport de MM. Ahtisaari, Frowein et Oreja sur certain aspects de la situation politique en Autriche, 8 Eylül 2000, Paris, s. 34.

20 ÖZCAN Mehmet, **Avrupa Birliği'nde İnsan Hakları**, Hayat, 2012, s. 54.

21 ABA, m. 11/IV: "Kayda değer sayıdaki üye devletten en az bir milyon Birlik vatandaşı, Antlaşmaların uygulanması amacıyla Birliğin bir hukuki tasarrufunun gerekli olduğunu düşündükleri konularda, Avrupa Komisyonu'nu yetkileri çerçevesinde her türlü uygun öneriyi sunmaya davet etme girişiminde bulunabilir".

ABA 2. maddede belirtilen değerlerin bir üye devlet tarafından ciddi biçimde ihlaline yönelik açık bir risk bulunduğunu tespit etmeden önce Konsey, insan hakları alanındaki aktifliği ve demokratik meşruiyetinin bir sonucu olarak Avrupa Parlamentosu'nun muvafakatini almak zorundadır. Konsey, üyelerinin beşte dört (en az 22 üye devlet) çoğunluğuyla tespit kararını verebilir. Konsey'in bu tespiti yapmadan önce ilgili üye devleti dinlemesi gerektiğini belirtmekte fayda vardır. Konsey, aynı usulü takip ederek ilgili devlete tavsiyelerde bulunabilir.

Konsey'in, ayrıca, bu tespitin dayandığı gerekçelerin geçerliliğini sürdürüp sürdürmediğini düzenli olarak kontrol edeceği de ifade edilmiştir. Bu çerçevede, Avrupa Parlamentosu tarafından hazırlanan Avrupa Birliği'nde temel hakların durumuna ilişkin yıllık raporlar önemli olmuştur. Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Biriminden doğan AB Temel Haklar Ajansı'nın²² çalışmaları da bu prosedürde Konsey'e yararlı olabilir. Zira, Ajans'ın amacı, Avrupa Birliği organları ve kurumları ile üye devletlere, Birlik hukukunun oluşturulması ve uygulanmasında temel haklara saygı gösterilmesini sağlamak üzere destek olmak şeklinde açıklanmıştır (Tüzük, m.2). Bu amaçla Ajans, çok yönlü analiz ve araştırmalar yaparak, AB kurumlarına ve üye devletlere bilimsel veriler temin etmektedir²³.

Görüldüğü üzere, "söz konusu düzenleme Konsey'e Avrupa Birliği değerlerinin üye devletlerce ağır bir şekilde ihlal riskinin söz konusu olduğu hallerde devreye girerek bir tespitle bulunma yetkisi tanımaktadır. Bununla birlikte, Konsey'e tespit kararına dayalı olarak hukuken bağlayıcı birtakım tedbirler alma imkânı tanınmamıştır. Bunun yerine, Konsey'in ilgili devlete tavsiyede bulunabileceğinin belirtilmesiyle yetinilmiştir"²⁴.

Yürürlüğe konulan mekanizmanın hukuki niteliğinden ziyade siyasi niteliği olduğu söylenebilir. Zira, ciddi bir ihlalin veya ihlaline yönelik açık bir risk varlığına ilişkin değerlendirme Konsey veya Avrupa Konseyi'nin takdirine bırakılmıştır. Bu değerlendirme Adalet Divanı'nın denetimine tabii değildir. Divan, hukuka uygunluk konusunda üye devletin talebi üzerine ve sadece bu maddede yer alan usule ilişkin hükümlere uyulup uyulmadığı bakımından karar vermeye yetkilidir

22 15 Şubat 2007 tarihli 168/2007 sayılı Konsey Tüzüğü ile kurulmuştur (JOUE no L 53, 22 Şubat 2007).

23 ÖZCAN Mehmet, "Avrupa Birliği'nde İnsan Hakları", in AKÇAY Belgin ve GÖÇMEN İlke (Editör), *Avrupa Birliği, Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikaları*, Seçkin, 2012, s. 681.

24 GÜNEŞ, AHMET M., "Avrupa Birliği'nin Temel Değerleri Üzerine", TBB Dergisi, 2016 (125), s. 333-334.

(ABİA²⁵, m. 269). Ayrıca, “açık bir risk” ve “ciddi ihlal” kavramlarının çerçevesi belirlenmemiş ve ilgili organlara geniş bir değerlendirme marjı bırakılmıştır. Hangi eşikten itibaren ihlalin ciddi olacağını belirlenmesi hassas bir değerlendirme gerektirmektedir. Komisyona göre, ulusal, etnik, dini azınlıklar ile göçmenlerin hedef alınması; AB’nin birden fazla değerinin ihlal edilmesi “ciddi ihlal” kapsamında değerlendirilebilir²⁶. Bu siyasi mekanizma çerçevesinde, sadece ABA’nın 2. maddesinin I. cümlesinde sayılan değerlerin denetimi hedeflenmektedir. Üye devletlerin gerek kendi yetki alanlarında gerekse AB hukukunu yürürlüğe koyarken bu değerlere riayet etmeleri gerekmektedir.

Erken uyarı mekanizması niteliğindeki bu prosedürün işletilmesine örnek olarak Macaristan’ın durumu verilebilir. Avrupa Parlamentosu, 17 Mayıs 2017 tarihinde aldığı bir kararla²⁷, demokrasinin ve hukuk devletinin temel ilkelerinin ciddi biçimde ihlaline yönelik açık bir risk bulunduğunu gerekçesiyle Macaristan’a karşı 7. madde I. fıkra çerçevesinde işlem başlatılmasını istemiştir. Avrupa Parlamentosu’nun eleştirilerinin odağında, mültecilerin temel haklarının ihlali ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin kısıtlanması olmuştur²⁸. Avrupa Parlamentosu’nda alınan karar ile parlamentonun Sivil Özgürlükler, Adalet ve İçişleri Komitesi’ne (LIBE) Macaristan’ın durumunu incelemesi talimatı verilmiştir. LIBE’nin hazırlayacağı rapor, Parlamentoda kabul edilirse konu AB Bakanlar Konseyi’ne gelecektir.

Aynı düzenlemenin Polonya’ya karşı işletilmesi yönünde yakın geçmişte Komisyonun bir talebi söz konusu olmuştur²⁹. Polonya hükümetinin yargıyı siyasi denetim altına alma yönündeki girişimlerini AB ilke ve değerlerinin ciddi biçimde ihlaline yönelik açık bir risk olarak değerlendiren Komisyon, ‘nükleer seçenek’ olarak da adlandırılan AB Antlaşmasının 7. maddesinin birinci fıkrasının çalıştırılması için Konsey’e çağrıda bulunmuştur³⁰. Bu adımla başlatılan sürecin pratikte

25 Avrupa Birliği’nin İşleyişine İlişkin Andlaşma

26 Communication de la Commission sur l’article 7 du Traité sur l’Union européenne (15 Ekim 2003), s. 6. (Erişim tarihi : 4/4/2018, http://www.cvce.eu/obj/communication_de_la_commission_sur_l_article_7_du_traite_sur_l_union_europeenne_15_octobre_2003-fr-bdf973dc-c253-4c09-8345-7b033b259543.html).

27 Bkz. Résolution du Parlement européen du 17 mai 2017 sur la situation en Hongrie (2017/2656(RSP)) (<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0216+0+DOC+XML+V0//FR>) (Erişim tarihi: 29/01/2018).

28 Avrupa Parlamentosu, AB üyesi Macaristan’a soruşturma başlatıyor (<http://www.bbc.com/turkce/39951609>) (Erişim tarihi: 29/01/2018).

29 MICHELOT Martin, “Quelle réponse européenne aux dé faillances de l’état de droit ?”, Policy Paper, no 221, 4 Nisan 2018, s. 1.

30 État de droit: la Commission européenne prend des mesures pour défendre l’indépendance de la justice en Pologne (http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-5367_fr.htm) (Erişim

de sonuna kadar götürülmesi durumunda Polonya'nın AB'deki oy hakkı askıya alınabilecektir³¹.

II. AB DEĞERLERİNİN CİDDİ VE SÜREKLİ BİÇİMDE İHLAL EDİLMESİ DURUMUNDA: YAPTIRIM MEKANİZMASI³²

Bir önceki prosedürden bağımsız olan bu prosedürün işletilmesi için, ihlal riskine ilişkin bir ön tespit yapılmasına gerek yoktur. 7. maddenin II. fıkrasına göre, Avrupa Konseyi, üye devletlerin üçte birinin veya Avrupa Komisyonu'nun önerisi üzerine ve Avrupa Parlamentosu'nun muvafakatini aldıktan sonra ABA'nın 2. maddesinde belirtilen değerlerin bir üye devlet tarafından ciddi ve sürekli biçimde ihlal edildiğini oybirliğiyle tespit edebilir. Avrupa Konseyi'nin tespit kararını almadan önce Avrupa Parlamentosu'nun onayını alması zorunlu olduğuna göre, Avrupa Parlamentosu'nun bu süreçte bir veto yetkisine sahip olduğu söylenebilir. Tespit kararının alınmasından önce Avrupa Konseyi'nin ilgili üye devleti savunmasını sunmak üzere davet ettiğini belirtmek gerekir. Prosedürün ciddi sonuçlarına bağlı olarak ihlal tespiti Avrupa Konseyi'ne bırakılmış ve oybirliği zorunlu tutulmuştur. İhlal tespitinin oybirliği ile yapılması bu sürecin işletilmesi yönünde ciddi sorunlar doğurabilir. Zira, ihlal prosedürünün konusu olan devletlerin birbirini karşılıklı destekleyerek sürecin sonuçsuz kalmasını sağlamaları ihtimal dahilindedir. Bu konuda Macaristan'ın

tarihi: 29/01/2018).

31 Polonya AB'deki oy hakkını kaybedebilir (<http://aa.com.tr/tr/dunya/polonya-abdeki-oy-hakini-kaybedebilir/1010340>) (Erişim tarihi: 29/01/2018); AB'den Polonya'ya karşı tarihi adım: 7'nci madde işletiliyor (<http://www.dw.com/tr/abden-polonyaya-kar%C5%9F%C4%B1-tarihi-ad%C4%B1m-7nci-madde-i%C5%9Fletiliyor/a-41880306>) (Erişim tarihi: 29/01/2018).

32 **ABA madde 7: Değerlerin Ciddi ve Sürekli Biçimde İhlal Edilmesi Durumunda**

2. Avrupa Konseyi, üye devletlerin üçte birinin veya Avrupa Komisyonu'nun önerisi üzerine ve Avrupa Parlamentosu'nun muvafakatini aldıktan sonra, 2. maddede belirtilen değerlerin bir üye devlet tarafından ciddi ve sürekli biçimde ihlal edildiğini, ilgili üye devleti gözlemlerini sunmak üzere davet ettikten sonra, oybirliğiyle tespit edebilir.

3. Konsey, 2. paragraf uyarınca bir tespit bulduğunda, ilgili üye devletin hükümet temsilcisinin Konsey'deki oy hakları da dahil, Antlaşmaların bu üye devlete uygulanmasından kaynaklanan haklardan bazılarının askıya alınmasına nitelikli çoğunlukla karar verebilir. Konsey bu kararı verirken, askıya alma işleminin gerçek ve tüzel kişilerin hak ve yükümlülükleri üzerindeki muhtemel etkilerini göz önünde bulundurur. İlgili üye devletin Antlaşmalardan kaynaklanan yükümlülükleri, her hâlikârda bu devlet için bağlayıcı olmaya devam eder.

4. Konsey, sonradan, 3. paragrafta belirtilen tedbirlerin alınmasına neden olan durumun değişmesine bağlı olarak, bu tedbirlerin değiştirilmesine veya kaldırılmasına nitelikli çoğunlukla karar verebilir.

5. Bu maddenin amaçları doğrultusunda, Avrupa Parlamentosu'na, Avrupa Konseyi'ne ve Konsey'e uygulanacak oylamaya ilişkin kurallar, Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'nın 354. maddesinde yer almıştır.

7. maddenin işletilmesinde Polonya'ya verdiği destek örnek olarak verilebilir. Macaristan Başbakanı Viktor Orban, "Polonya'nın, Avrupa Birliği'ndeki oy hakkının elinden alınması sürecini başlatan AB Komisyonu'nun kararının doğru olmadığını ve ülkesinin Polonya'ya desteğini sürdüreceğini" ve "Bugün Polonya'ya bunu yapıyorlarsa yarın başka bir ülkeye de aynısını yapabileceklerini" belirtmiştir³³. Macaristan'ında 7. maddede öngörülen prosedürün konusu olduğunu belirtmekte fayda vardır. Avrupa Parlamentosu, hukukun üstünlüğü ilkesi, demokrasi ve temel hakların "ciddi derecede bozulduğu" gerekçesiyle Macaristan'ın Konsey'deki oy hakkının askıya alınmasına yol açabilecek bir sürecin başlatılmasını istemiştir³⁴.

Avrupa Konseyi'nin, hakkında ihlal iddiası olan devlet oylamaya katılmadan, oybirliği ile 2. maddede belirtilen değerlerin üye devlet tarafından ciddi ve sürekli biçimde ihlal edildiğini tespit ettiğini belirtmek yerinde olacaktır. Bu yönde yapılan değerlendirmeden sonra, Konsey (AB Bakanlar Konseyi) nitelikli çoğunlukla ilgili devlet aleyhine yaptırım kararı verebilir. Söz konusu devlete karşı yaptırımlar, AB fonlarının durdurulması³⁵ ya da oy hakkının askıya alınması şeklinde olabilir. Ancak, Konsey bu kararı verirken, yaptırımların gerçek ve tüzel kişilerin hak ve yükümlülükleri üzerindeki muhtemel etkilerini göz önünde bulundurmamak durumundadır.

Konsey, durumun değişmesine bağlı olarak, bu yaptırımların değiştirilmesine veya kaldırılmasına karar verebilir. Avrupa Konseyi'nde ve Konsey'de yapılan oylamanın aksine ilgili devletin temsilcileri bağımsızlıkları gereği Avrupa Parlamentosu'nda ve Avrupa Komisyonu'nda yapılan oylamalara katılabilmektedirler³⁶.

Bu düzenlemenin siyasi niteliği nedeniyle, bu madde uyarınca kabul edilen tasarrufların denetiminde Adalet Divanı'nın rolü sınırlıdır. Divan, hukuka uygunluk konusunda üye devletin talebi üzerine ve sadece bu maddede yer alan usule ilişkin hükümlere uyulup uyulmadığı bakımından karar vermeye yetkilidir (ABİA, m. 269).

33 Bkz. Macaristan'dan AB'ye Polonya tepkisi (Erişim tarihi: 2/4/2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/macaristandan-abye-polonya-tepkisi/1022726>).

34 AP, Macaristan için soruşturma istiyor (Erişim tarihi: 3/05/2018, <https://www.timeturk.com/ap-macaristan-icin-sorusturma-istiyor/haber-637013>).

35 2013 yılında Macaristan'a uygulanan yaptırımlar kapsamında aktarılan fonların miktarı azaltılmıştır. Bu tür yaptırımlar Polonya için de önemli olabilir, zira bu ülkenin 2014-2010 döneminde 23,2 milyar Avro kadar fonlardan yararlanması söz konusudur. Bkz. MICHELOT Martin, "Quelle réponse européenne aux défaillances de l'état de droit ?", Policy Paper, no 221, 4 Nisan 2018, s. 5.

36 BERRAMDANE Abdelkhalq ve ROSSETTO Jean, *Droit de l'Union Européenne, Institutions et ordre juridique*, LGDJ-Lextenso éditons, 3. Baskı, 2017, s. 63.

Macaristan'da 2013 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliğinin demokrasiyi ve temel özgürlükleri sınırladığı gerekçesiyle, bu ülke hakkında 7. maddenin işletilmesi gündeme gelse de bu yönde Komisyon tarafından somut bir adım atılmamıştır.

III. HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ İLKESİNİ KORUMAYA İLİŞKİN YENİ MEKANİZMA

Son dönemlerde AB'ye üye devletlerde hukukun üstünlüğü ilkesinin, demokrasinin ve temel hak ihlallerinin gündeme gelmesi nedeniyle Avrupa Komisyonu, AB'de hukukun üstünlüğü ilkesini korumaya yönelik yeni tedbirler almak zorunda kalmıştır. Bu çerçevede, Komisyon 11 Mart 2014 tarihinde, hukukun üstünlüğü ilkesini sistematik tehditlere karşı bir koruma mekanizması öngören bir teklif sunmuştur³⁷. Bu yeni sistemin, AB hukukunun üye devletlerce ihlal edilmesi durumunda harekete geçirilen “ihlal prosedürü” (ABA, m. 258-259-260) ile AB Antlaşması'nın 7. maddesinde yer alan prosedürü tamamlayıcı nitelikte olduğu belirtilmektedir³⁸.

Bu durumda, Komisyon'un, “erken uyarı mekanizması” olarak tanımlanabilecek “7. madde öncesi” yeni bir süreç oluşturduğu söylenebilir. Koruma mekanizması için öngörülen bu süreç üç aşamadan oluşmaktadır:

Birinci aşamada (Komisyonun değerlendirmesi), Komisyon, ilgili devlet hakkında topladığı bilgiler ışığında hukuk devleti ilkesinin sistematik olarak ihlal edilip edilmediğine ilişkin değerlendirme yapmaktadır. Sistematik bir ihlalin olduğu görüşüne varırsa, Komisyon üye devletle diyaloga geçmekte ve uyarı niteliğindeki “hukuk devletine ilişkin görüşünü” iletmektedir.

Sorunun sürmesi halinde, ikinci aşamada, Komisyon ilgili üye devlete “hukuk devletine ilişkin bir tavsiyede” bulunmaktadır.

Üçüncü aşamada (Tavsiye kararının izlenmesi), Komisyon, hazırladığı tavsiye çerçevesinde hukuk devleti ilkesi ihlallerini nasıl gidereceğine dair üye devletin sunduğu önerileri denetleyecektir. Avrupa Komisyonu tarafından önerilen tavsiyede, verilen süre sonunda tatmin edici bir sonuç alınamazsa, Komisyon bu kez ABA 7. maddede

37 A more comprehensive version of these principles and the case law can be found in Annex 1 of the Communication « A new EU Framework to strengthen the Rule of Law » (http://ec.europa.eu/justice/effective-justice/files/com_2014_158_en.pdf) (Erişim tarihi: 29/01/2018).

38 Bkz. Avrupa Komisyonu AB'de hukuk devleti ilkesinin korunmasına yönelik bir teklif sundu (http://bulten.ikv.org.tr/?ust_id=5333&id=5345) (Erişim tarihi: 29/01/2018).

düzenlenen mekanizmaların işletilmesini isteyebilmektedir. Belirtilen bu aşamalarda Parlamento'nun ve Konsey'in, Komisyon tarafından düzenli olarak bilgilendirilmesi gerekir.

Komisyon'un getirdiği bu prosedürün amacı, "bir yandan bu yeni usul sayesinde muhatap devlet ile beraber söz konusu probleme bir çözüm bulabilmek; diğer yandan hukukun üstünlüğü ilkesinin ciddi ve açık bir ihlale maruz kalma tehlikesine binaen madde ABA m. 7 prosedürüne başvurulmasını önleyebilmektir"³⁹.

IV. AB DEĞERLERİNİN İHLALİ DURUMUNDA YARGISAL DENETİM: İHLAL DAVASI⁴⁰

Yukarıda değinilen prosedürler yanında, ABA'nın 2. maddesinde belirtilen değerleri ihlal eden üye devletlere karşı ABİA'nın 258-260. maddelerinde düzenlenen ihlal davasına başvurulması mümkündür. İhlal davası⁴¹, bir üye devletin Antlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getirmediğini Adalet Divanı kararı ile tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu davaya uygulanacak kurallar, ABİA, m. 258, m. 259 ve m. 260'da düzenlenmektedir. Bu kurallarla, Birlik, üye devletlerin Antlaşmaların gereklerine uygun hareket etmelerini sağlamak istemektedir. İhlal davası, AB hukuk düzeninin özgünlüğünü yansıtan AB hukukuna özgü bir davadır ve uluslararası hukukta benzeri yoktur. Bu dava, üye devletleri dahil oldukları uluslararası örgütün hukukuna uygun hareket etmelerini sağlayan, uluslararası özgün bir araçtır⁴². Ayrıca, ihlal davası, Birlik hukukunun bekçisi olarak Komisyon'un önemli rolünü ortaya koymaktadır.

Üye devlete belirli bir yükümlülük getiren tüm Birlik tasarrufları, niteliklerinden bağımsız olarak, ihlal başvurusuna konu olabilir. Kısaca, ihlal davası, Birlik kurucu Antlaşmalarının ihlali yanında, birlik organlarının çıkarttığı tüzük, direktif, kararlar hatta yazılı olmayan Birlik hukuku ile ilgili genel hükümlerin ihlali durumunda

39 YUMAK Selen, "Avrupa Birliği Temel Değerleri ve Bu Değerlerin Birliğin Geleceği İçin Taşıdığı Önem: Polonya Örneği Üzerinden Bir İnceleme", Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:16, No:2 (Yıl: 2017), s. 211.

40 Bu konuda geniş bilgi için bkz. BAYRAM Mehmet Hanifi, Avrupa Birliği Hukuku Dersleri, Seçkin, 3. Baskı, 2018, s. 212.

41 GÜNUÇUR Halûk, *Avrupa Topluluğu Hukuku*, Ankara, Avrupa Ekonomik Danışma Merkezi Yayını, 1996, s. 248; TEZCAN Ercüment, "Les sanctions prévues par l'article 171, alinéa 2 du traité CE en cas de non exécution d'un arrêt de la Cour de Justice par un Etat membre et des développements récents à ce propos", Revue Européenne de Droit Public, Vol. 10, numéro 1, 1998, s. 39-61.

42 TEKİNALP Ünal, "AT Mahkemesi ve İlk Derece Mahkemesi", in *Avrupa Birliği Hukuku*, TEKİNALP Gülören ve TEKİNALP Ünal (Edit), 2. Baskı, Beta, İstanbul, 2000, s. 241.

bile açılır⁴³. Bu bağlamda, ABA'nın 2. maddesinde belirtilen değerlerin üye devletlerce ihlalinin de ihlal davasına konu olabileceği açıktır⁴⁴. İhlal davası, sadece üye devletlere karşı açılabilir. Üye devletlerin, Antlaşmalardan doğan yükümlülükleri yerine getirmeme konusunda değişik gerekçeleri olabilir. Ancak, bunların, ihlalleri meşrulaştırıcı bir etkisi olamaz. Burada önemli olan husus, söz konusu yükümlülüğün yerine getirilip getirilmediğinin tespiti⁴⁵. İhlalin tespiti birkaç aşamadan oluşmaktadır. Divan önünde başvuru yapılmadan önce, Komisyon tarafından yürütülen ön idari aşama söz konusudur. Bu çekişmeli tahkikatta, davalı üye devletin görüşleri alınmakta ve gerekli olduğunda, ihlali düzeltilmesi istenmektedir. Prosedür, Komisyon (ABİA, m. 258) ve üye devletler (ABİA, m. 259) tarafından başlatılabilir. Komisyon, bir üye devletin Antlaşmalar gereğince üzerine düşen yükümlülüklerden birini yerine getirmediği kanısına varırsa, ileri süreceği bir menfaati olmadan, prosedürü başlatabilir (ABİA, m.258)⁴⁶. Komisyon, prosedürü re'sen veya bir üye devlet veya kişinin (gerçek veya tüzel) şikayeti üzerine başlatabilir. Bu konuda Komisyon'a bir takdir yetkisi tanınmaktadır. Aynı şekilde, üye devletlerden her biri, diğer bir üye devletin Antlaşmalar gereğince üzerine düşen yükümlülüklerden birini yerine getirmediği kanısına varırsa, prosedürü başlatabilir (ABİA, m. 259). Bu durumda, üye devletin, öncelikle idari ön usul incelemesini yürütecek olan Komisyon'a başvurması (müracaat etmesi) gerekmektedir. Üye devlet de ileri süreceği bir menfaati olmadan prosedürü başlatabilir. Üye devletler, kendilerinin de bu tür prosedürlere konu olabilecekleri kaygısıyla, kendileri prosedürü başlatmak yerine, dolaylı olarak Komisyon'a yapılan şikayet yolunu tercih etmektedirler. Bu nedenle, uygulamada prosedürlerin tümünü Komisyon başlatmaktadır.

İhlal davası prosedürü zorunlu olarak Komisyon tarafından yürütülen bir idari aşamayı içermektedir. İdari aşamada, Komisyon, suçlanan devletin açıklamaları üzerine incelemeyi (davayı) askıya alabildiği gibi; ilgili devletin ihlale son verip durumu düzeltilmesi üzerine ihlalin ortadan kalktığına (olmadığına) da karar verebilir. İhlalin devam etmesi halinde, Komisyon, prosedürün üye devlet tarafından başlatılması durumunda üye devlet, Divan'a başvurur. Böylece, idari

43 BOZKURT Enver, ÖZCAN Mehmet ve KÖKTAŞ Arif, *Avrupa Birliği Hukuku*, Yetkin, 6. Baskı, Ankara, 2012, s. 158.

44 GÜNEŞ, AHMET M., "Avrupa Birliği'nin Temel Değerleri Üzerine", TBB Dergisi, 2016 (125), s. 337.

45 22 Ekim 1998 tarihli Divan Kararı, *Commission c/ France*, aff. C-184/96, s. 6197.

46 4 Nisan 1974 tarihli Divan Kararı, *Commission c /France*, aff. 167/73, s. 359.

aşama bitirilip yargısal aşamaya geçilmiş olur. Yargısal aşama Komisyon (prosedürün üye devlet tarafından başlatılması durumunda üye devlet yargısal aşamayı başlatır) tarafından başlatılır. Bu durumda ispat yükü Divan'a başvuran otoriteye düşmektedir.

İhlal başvurusu, bir tam yargı davasıdır. Bu dava, Komisyon'un ön usulde belirlediği şekliyle ihlalin olup olmadığını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Divan, kararında ihlali tespit ettiği gibi, söz konusu devlete ihlali ortadan kaldırmak zorunluluğunu da yüklemektedir. Bu çerçevede, ilgili devlet, ihlali oluşturan düzenlemeyi veya uygulamayı kaldırmak ve zarara uğrayanlara tazminat ödemekle yükümlü olur⁴⁷.

Divan'ın verdiği karar bir tespit kararıdır (declaratoire); söz konusu üye devletin yükümlülüğünü ihlal ettiğini saptamaktadır. Bununla birlikte, Divan, ilgili üye devletin iç düzenlemelerini değiştirmedeği veya tamamen geçersiz kılamadığı gibi, ilgili üye devlete belirli düzenlemeleri yapmak üzere emir de verememektedir. Divan, bir üye devletin ihlalini tespit ettiğinde, söz konusu devletin alacağı uygun tedbirlerle ihlali sona erdirmesi gerekir. ABİA, m. 260/I bu yönde bir düzenleme yapmaktadır: ABAD, bir üye devletin Antlaşmalar gereğince üzerine düşen yükümlülüklerden birini yerine getirmediğini tespit ederse, bu devlet Divan'ın kararı doğrultusunda gerekli tedbirleri almak zorundadır". Bu amaçla, Divan, kararın yerine getirilmesine derhal başlanılmasını ve mümkün olan en kısa zamanda tamamlanması gerektiğini açıkça belirtmektedir⁴⁸.

Görüldüğü üzere, önlemlerin yaşama geçirilmesi konusunda son yetki ve yükümlülük ilgili üye devlete bırakılmaktadır. İhlalin niteliğine bağlı olarak, ihlali gidermek için üye devlet, Birlik düzenlemesini iç hukuka aktarmak, ihlali oluşturan düzenleme veya uygulamayı kaldırmak, zarara uğrayanlara tazminat ödemek durumundadır.

Divanın kararından sonra ihlal devam ederse (bu durumda ihlal, Divan kararını yerine getirme yükümlülüğünün ihlalidir), ihlali sürdüren üye devlete karşı yeni bir dava açılabilir. ABİA, m. 260/II uyarınca, Komisyon, ilgili üye devletin Divan'ın kararı doğrultusunda gerekli tedbirleri almadığı kanısına varırsa, üye devlete görüşlerini sunma imkanı tanıdıktan sonra, meseleyi Divan'a götürebilir. Divan, ilgili üye devletin, kararına uymadığı kanısına varırsa, bu üye devleti maktu bir tutar veya para cezası ödemesine çarptırabilir.

47 TEKİNALP Ünal, "AT Mahkemesi ve İlk Derece Mahkemesi", in *Avrupa Birliği Hukuku*, Gülören TEKİNALP ve Ünal TEKİNALP (Edit), 2. Baskı, Beta, İstanbul, 2000, s. 246; 7 Şubat 1973 tarihli Divan Kararı, *Commission c/Italie*, aff. 39/72, s. 101.

48 9 Mart 1994 tarihli Divan Kararı, *Commission c/Italie*, aff. C- 291/s. I. 859.

ABA'nın 2. maddesinde belirtilen değerlerin üye devletlerce herhangi bir biçimde ihlali davanın kabulü için yeterlidir⁴⁹.

SONUÇ

Yukarıda belirtildiği gibi, Birliğin değerlerine saygı yükümlülüğü adaylık sürecinden başlayıp tüm üyelik boyunca devam etmektedir. Önleyici mekanizmanın, yaptırım mekanizmasının, hukukun üstünlüğü ilkesini koruyan mekanizmanın ve ihlal davasının tüm eksikliklerine rağmen, AB'nin dayandığı değerlerinin korunmasına yönelik olumlu bir perspektif ortaya koydukları söylenebilir. Bu mekanizmaların güçlü bir şekilde işleyebilmesi, Birlik kurumları ile üye devletler arasındaki sağlam diyaloga bağlıdır. AB içinde temel değerlerin ihlal edildiği iddiaların arttığı bir dönemde, bu mekanizmaların kararlılıkla işletilmesi gerekmektedir. Zira, bu değerlere üye devletler tarafından uyulduğu ölçüde, değerler zemininde bir bütünleşme sağlanabilmektedir.

49 GÜNEŞ, AHMET M., "Avrupa Birliği'nin Temel Değerleri Üzerine", TBB Dergisi, 2016 (125), s. 338.

KAYNAKLAR

ARSAVA Füsün, “**Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı**”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:3, No: 1, 2003, s. 3.

BAYKAL Sanem, GÖÇMEN İlke, **Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku**, Seçkin, 2016.

BAYRAM Mehmet Hanifi, **Avrupa Birliği Hukuku Dersleri**, Seçkin, 3. Baskı, 2018.

BENOIT ROHMER Florence, “**Valeurs et droits fondamentaux dans le Traité de Lisbonne**”, in BROSSET E., CHEVALLIER-GROVERS C., EDJAHARIAN V. ve SCHNEIDER C. (Edit.), **Le Traité de Lisbonne, Reconfiguration ou déconstitutionnalisation de l’Union européenne?**, Bruylant, 2009, s. 143.

BERRAMDANE Abdelkhaled ve ROSSETTO Jean, **Droit de l’Union Européenne, Institutions et ordre juridique**, LGDJ-Lextenso éditons, 3. Baskı, 2017.

BLUMANN Claude ve DUBOÛIS Louis, **Droit institutionnel de l’Union européenne**, 4em Ed. Litec, 2010.

BOZKURT Enver, ÖZCAN Mehmet ve KÖKTAŞ Arif, **Avrupa Birliği Hukuku**, Yetkin, 6. Baskı, Ankara, 2012.

ÇAVUŞOĞLU Naz, “**Avrupa Topluluğu/Birliği’nin İnsan Hakları Politikası**”, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 21-22, 1999-2000, s. 6.

GÜNDÜZ Aslan, “**Avrupa Birliği’nde İnsan Haklarının Yeri: Kurumsal Düzenleme ve Bireylerin Hakları**”, M.Ü.AT Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt:7, sayı:1-2, 1999, s. 95.

GÜNEŞ, AHMET M., “**Avrupa Birliği’nin Temel Değerleri* Üzerine**”, TBB Dergisi, 2016 (125), s. 337.

GÜNUÇUR Halûk, **Avrupa Topluluğu Hukuku**, Ankara, Avrupa Ekonomik Danışma Merkezi Yayını, 1996.

LABOUZ Marie-Françoise, **Droit communautaire européen général**, Bruylant, 2003, Brüksel.

METİN Yüksel, KAYGISIZ Ümmühan, “**Avrupa Birliği’nde Temel Hakların Korunması ve Lizbon Antlaşması’nın Getirdiği Yenilikler**”, S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, C.I, S.1, 2011, s. 131.

MICHELOT Martin, “**Quelle réponse européenne aux défaillances de l’état de droit ?**”, Policy Paper, no 221, 4 Nisan 2018, s. 1.

ÖZCAN Mehmet, **Avrupa Birliği'nde İnsan Hakları**, Hayat, 2012.

ÖZCAN Mehmet, “**Avrupa Birliği'nde İnsan Hakları**”, in AKÇAY Belgin ve GÖÇMEN İlke (Editör), **Avrupa Birliği, Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikaları**, Seçkin, 2012, s. 681.

PRIOLLAUD F-X. ve SIRITZKY D., **Le Traité de Lisbonne. Texte et commentaires**, La Documentation française, Paris, 2008.

REÇBER Kamuran, AYDIN Çiğdem, “**Avrupa Birliği'nde Üye Devletler Tarafından İnsan Haklarının İhlal Edilmesi Durumunda Öngörülen Yaptırımlar**”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 53, Sayı 1, 2004, s. 101.

RİDEAU Joel, **Droit Institutionnel de l'Unione uropéenne**, 6 éd. L.G.D.J., Lextenso Editons, 2010.

TANGÖR Burak, “**AB Temel Haklar Politikası ve Eleştirileri**”, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt :35, 2017, s. 122;

TEKİNALP Ünal, “**AT Mahkemesi ve İlk Derece Mahkemesi**”, in **Avrupa Birliği Hukuku**, Gülören TEKİNALP ve Ünal TEKİNALP (Edit), 2. Baskı, Beta, İstanbul, 2000, s. 241.

TEZCAN Ercüment, “**Les sanctions prévues par l'article 171, alinéa 2 du traité CE en cas de non exécution d'un arrêt de la Cour de Justice par un Etat membre et desdéveloppements récents à ce propos**”, Revue Européenne de Droit Public, Vol. 10, numéro 1, 1998, s. 39-61.

TOPALOĞLU Gökçe, **Avrupa Birliği'nin Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu'na Katılımı**, XII Levha, 2015.

YUMAK Selen, “**Avrupa Birliği Temel Değerleri ve Bu Değerlerin Birliğin Geleceği İçin Taşıdığı Önem: Polonya Örneği Üzerinden Bir İnceleme**”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:16, No:2, 2017, s. 211.